

ÖZKENT ŞEHİRİ, TÜRKLER'İN İSLÂMLAŞMASI VE İSLÂM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNİN GELİŞMESİNDE ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. Osman AYDINLI
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Kırgızistan'ın güneybatısında yer alan tarihî Özkent şehri, bugün Özgön diye anılır ve bilinir. Özkent'in de içinde bulunduğu Fergana havzası, çok eski tarihlerden itibaren Türkistan coğrafyasında öne çıkan önemli bölgelerden biri olmuştur. O gün Fergana'nın merkezi olan Özkent, özellikle bugünkü Kırgızistan topraklarında İslam'ın ilk yayılma sürecinde çok önemli bir rol oynamıştır. Nitekim daha III/IX. asrın başlarında İslam'la tanışan bu şehir, henüz İslamiyet'i kabul etmemiş Türklerle sınır konumunda idi. Dolayısıyla dâruharbe en yakın bir sınır (suğur/serhat) şehri olarak, bugünkü Kırgızistan topraklarında İslam'ın yayılmasına öncülük etmiştir. İslam kaynaklarında o dönem büyük ve mâmur bir şehir olarak anlatılan Özkent, zengin çarşıları, ilim halkaları, camileri vd. İslamî yapıları ile göz kamaştırıcı bir şehir konumundadır. Bu şehirden Özkendî nisbesiyle tanınan birçok âlim yetişmiş olup *Fetâvâ* adlı eseri ile tanınan Hanefî fakihî Kâdîhan ve muhaddis Ali b. Süleyman bunlardandır. Özellikle Şemsüleimme ünvanı ile bilinen meşhur büyük Hanefî fakihî İmam es-Serahsî, bu şehirde yaşadığı uzun hapis yılları süresince muazzam eseri *el-Mebsut* ve diğer birçok eserini burada öğrencilerine yazdırmıştır. Serahsî nisbesiyle bilirse de ömrünün en verimli dönemi bu şehirde geçmiş ve kabri burada bulunan bu büyük alim, halen bu şehir ve çevresinin ilmî-manevî havasına büyük değer katmaya namzettir. O ve diğer âlimlerin buradaki varlığı, Özkent'te İslam kültür ve medeniyetinin yükselmesine büyük katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Özkent, Fergana, Mâverâünnehir, Kırgızistan, Orta Asya, Türkler, Sâmanîler, Karahanlılar, İslamlaştırma, Kültür, Medeniyet.

ABSTRACT

Özkent City, Its Role in the Islamization of Turks and the Development of Islamic Culture and Civilization

The historical Ozkent city located in southwest Kyrgyzstan, is referred and known to as Ozgön today. As its well known Fergana area has been one of the most important regions prominent in the geography of Turkestan since the ancient times. Ozkent that had been center of Fergana that day, has played a very important role especially during the initial spread of Islam in the territory of present-day Kyrgyzstan. Indeed, that city become muslim in the the beginning of the third/ninth century. On the other hand Ozkent was border with non Muslim Turks at that time. Therefore, that city has pioneered the spread of Islam in the territory of present-day Kyrgyzstan. Ozkent described by the Islamic sources as a large and prosperous city in that term, was a dazzling city with rich bazaars, scientific circles, mosques, et all. Islamic buildings. A lot of scholars well-known as-

sociated with Ozkent trained in this city and well-known his work Fataawa Kâdihan Hanafi fahih and hadith scholar Ali b. Solomon were among them. Especially known as Shams al-Aimma (sun of Leaders) the great Hanafi Imam al-Fakih Sarakhsi added great value here. He has attracted the attention to students al-Mabsut an enormous work and a lot of other his books in this city during the years of his long imprisonment. Even well-known associated with Sarahs the most productive period of his life passed in this city and his the tomb has been in this city, the great scholar is still delivering great value candidate and applicant to scientific-spiritual mood of this city and its environs. His and other scholars' presence here has contributed greatly to the enhancement of Islamic culture and civilization in Ozkent.

Keywords: Ozkend, Fergana, Transoxiana, Kyrgyzstan, Central Asia, The Turks, Samanids, Qarakhanids, Islamization, Culture, Civilization.

A-Özkent Şehrinin Coğrafi ve Fiziki Durumu

İslâm tarih ve coğrafya kaynaklarında Üzkend,¹ Üzcend,² ve Yüzkend³; Çin kaynaklarında Er-shih⁴ ve O-dsi-Han⁵ şeklinde geçen ve günümüz Kırgız Türkçesi'nde ismi Özgön (veya Uzgen) olan şehir,⁶ Kırgızistan'ın güney batısında Kara Derya nehrinin doğu kıyısında deniz seviyesinden 1025 m. yükseklikte bulunmaktadır.⁷ Bölgede yazların sıcak, kışların soğuk geçtiği bir kara iklimi hakimdir⁸. Orta Asya'nın en önemli tarım merkezi olan Fergana vadisinin doğusundaki Özkent, tarih boyunca Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Karluklar ve Kıpçaklar gibi Türklere yurt olmuş, Karahanlılar döneminde ise Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin yükselen coğrafyalarından biri olarak⁹ bugün de Kırgızistan'da varlığını sürdüren önemli şehirlere dendir¹⁰.

Özkent'in içinde bulunduğu Fergana havzası tarihin ilk devirlerinden itiba-

¹ Mukaddesi, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-ekâlim*, Beyrut, 1987, s. 71, 214; İbn Havkal, *Sûretü'l-'arz*, Leiden 1939, s. 513, 514; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Leiden, 1889, s. 30; Id-risi, *Nüzhetu'l-müşâk*, Beyrut, 1989, I, 217, 508; Mahmûd b. Hüseyin el-Kaşgârî, *Divânü'lügâti't-Türk*, (nşr. Kılılı Muallim Rifat Bilge), İstanbul 1333, I, 288; III, 111. Yâkût el-Hamevî bu şehre Üzkend ile birlikte Üzcend de denildiğini, ancak bölgedeki insanların dilinde "kend" kelimesinin bir yerleşim yeri anlamına geldiği için Üzkend demeyi tercih ettiğini ifade etmektedir (*Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, 1977, I, 280).

² *Hudûdü'l-'âlem*, s. 131; Yâkût, I, 280; Kaşgârî, I, 89; III, 68, 111.

³ İbn Hurdâzbih, s. 208; Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, Dimeşk, 1425/2004, s. 37, 140; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târih*, (thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî), I-X, Beyrut 1997, VII, 571; VIII, 326; Ebü'l-Fedâil Safiyüddîn, Abdülmü'min İbn Abdülhak el-Bağdâdî (v: 739/1338), *Merâsidü'l-ittilâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ'*, I-III, Beyrut 1412/1991; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-'Alâm*, (thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî), I-LII, Beyrut, 1993, IX, 33; XXXIII, 5.

⁴ A. Wylie milattan önceki tarihlerden itibaren Çin kaynaklarında Ta-wan (Fergana) şeklinde geçen bölgenin başkenti olarak kaydedilen Er-shih şehrini Özkent ile özdeşleştirmektedir. Bkz. Kürşat Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, İstanbul, 2013, s. 98.

⁵ Timur İmparatorluğu ve Çağatay Hanlığı dönemlerinde Çin kaynaklarında Özkent ismi bu O-dsi-Han veya O-dsi-dsien olarak geçmektedir. Bkz. Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, s. 379.

⁶ Bübayna Oruzbaeva "Özkent", *Kırgız Sovet Ensiklopediyası*, Frunze 1979, IV, s. 537; A. Asankanov, *Kırgız Tarihi: Ensiklopediya*, Bişkek 2003, s. 323; Üsön Asanov, *Kırgızstandın Geografyası*, Bişkek 2004, s. 535, 543. (Not: Kırgızca metinlerin tercümesinde yardımını esirgemeyen Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enst. İslâm Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi Çarkınbay Sebetov'a teşekkür ederim.)

⁷ *Kırgızstandın Geografyası*, s. 543.

⁸ Tahsin Yazıcı, "Fergana", *DİA*, XII, 375.

⁹ Ahmet Buran, "Oş İlinin Özgön İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağızları", *Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, Bilkent Üniversitesi, 26-28 Eylül 2006, Ankara, s. 2.

¹⁰ Ömürkü Karayev, *Türkler ve Kağanlıkları* (çev. Mustafa Kalkan), İstanbul, 2008, s. 126.

ren Türkistan coğrafyasının en önemli bölgelerinden biri olmuştur¹¹. *Dîvânü lugâti't-Türk* müellifi Kaşgarlı Mahmud (ö. 498/1105), Fergana bölgesinde bulunan Üzkend'in "öz (kendi) şehrimiz" anlamına geldiğini söylemektedir.¹²

Bu şehrin III-V/IX-XI. asırlarda coğrâfi ve fizikî yapısı hakkında İslâm coğrafya kaynaklarında önemli bilgiler bulunmaktadır. İlk İslâm coğrafya kaynakları daha çok bu şehrin bulunduğu yer ve etrafındaki diğer şehirlere uzaklığı hakkında bilgiler verirken¹³, daha sonraki İslâm coğrafyacıları, özellikle Sâ mânîler (III-IV/IX-X. yüzyıllar) dönemindeki kaynaklar Öz kent hakkında oldukça ayrıntılı bilgi vermişlerdir¹⁴. Bunlardan Mukaddesî (ö. 380/990), Fergana bölgesinde otuz bir şehir sayar ve bu şehirleri başkent Ahsîkes hariç, üç gruba ayırır. Bunlar da Miyân-rudân (iki su arası), Nesyâ ve Vâgiz bölgeleridir ki, Öz kent bunlar içinde Karaderya ve Narin nehirleri arasındaki Miyân-rûdan bölgesi içinde yer alır¹⁵. Dönemin bir diğer önemli İslâm coğrafyacısı olan İbn Havkal'e (ö. 367/977'den sonra) göre Öz kent, Uş şehri gibi Fergana'nın dârülküfr'e komşu bir şehri olup büyüklüğü Uş'un üçte ikisi kadardır. Burası geniş bir bölgeye sahip olup pek çok köyü bulunmaktadır. Onun âmîllîğinde (bölgesinde) ondan başka şehir yoktur¹⁶.

Öz kent, eski Türk şehirlerinin ordu kalesi etrafında kademeli şekilde gelişmiş durumunu aksettirmektedir¹⁷. Nitekim İslâm tarih ve coğrafya kaynaklarının belirttiğine göre Öz kent, Kuhandîz (kale), Şehristân (iç şehir) ve Rabad'dan (dış mahalleler) meydana geliyordu.¹⁸ Şehir, Rabad'ın dışından bir duvarla çevrili olup dört kapısı vardı¹⁹. Şehir merkezinde bahçeler, akarsular ve çarşılar bulunmaktaydı²⁰. Şehrin her tarafında yeterli miktarda su temin edilmişti²¹. Çarşılar daha çok Rabad'da yer aldığı gibi²², Cuma camisi de burada bulunmaktaydı²³. Halluh (Karluk) dağının arkasından doğup Öz kent ile bütünleşen Öz kent

¹¹ Taşağlı Ahmet, "Öz kent", *DİA*, XXXIV, 129.

¹² Kaşgarî, I, 288. Ancak Barthold, "Öz kent şehri bu ülkeyi Türkler fethetmezden önce de var olmasına rağmen, bu şehrin adını Türkçe Öz-kent yani bizim şehrimiz anlamında olarak yorum hususunda başarısız bir türetme uydurulmuştur" (*Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 69) demektedir.

¹³ Mesela ilk İslâm coğrafya kaynaklarında bu konuda şu bilgiler geçer: İstahri (*el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beyrut: Dâru-Sâdir, 2004, s. 335) ve İbn Havkal'e (*Sûretü'l-'Arz*, s. 516) göre Uş'tan Öz kent'e uzaklık büyük bir merhale uzunluğundadır. Ancak İbn Hurdâzbihi iki şehir arasındaki uzunluğu 7 fersah olarak vermektedir (*el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s.208). Yine kaynaklar Öz kent'in Ceyhun nehrine 30 merhale uzaklıkta (Mukaddesî, s. 71.) Farabr'a ise 23 fersah uzaklıkta (İstahri, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 336; İbn Havkal, *Sûretü'l-'Arz*, s. 516; İdrîsî, *Nûzhetü'l-müşâk*, II, 707) olduğunu bildirirler. Gerdîzî'nin eserinde ise Kâşgar'dan Öz kent'e iki dağ arasından geçilerek geldiği kayıtlıdır (*Zeynü'l-ahbâr*, nşr. Abdülhay Habîbî, Tahran 1347, s. 264).

¹⁴ Bkz. Bosworth, "Öz kent", *ET*, VIII, 236.

¹⁵ Mukaddesî, s. 214.

¹⁶ İbn Havkal, s. 513, 514.

¹⁷ Taşağlı, "Öz kent", *DİA*, XXXIV, 129.

¹⁸ Mukaddesî, s. 218; İbn Havkal, s. 513, 514; Yâkût el-Hamevî, I, 280; İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emsâr*, I-XXVII, el-Mecmau's-Sakâfî, 1423, III, 173.

¹⁹ Mukaddesî, s. 218; Yâkût el-Hamevî, I, 280.

²⁰ İbn Havkal, s. 513; Yâkût el-Hamevî, I, 280; İdrîsî, II, 707; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emsâr*, III, 173.

²¹ Mukaddesî, s. 218; İbn Havkal, s. 513.

²² İbn Havkal, s.513; İbn Fazlullah el-Ömerî, III, 173; Strange, *Büldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye*, basım yeri yok, 1985. s. 522.

²³ Strange, s. 522.

nehri (Karaderya) şehrin sūr kapısı önünden geçirdi²⁴. Nehrin üzerinde köprü olmadığı için su içinden geçilirdi²⁵. Ayrıca Şâş (Taşkent), Berk, Harsâb, Hut-talâm, Kubâ nehirlerinin suları da Özkent nehrine (Karaderya) dökülürdü²⁶. Bu nehir Ahsîkes, Hocend ve Benâket'ten geçip Şâş sınırlarına ulaşır, bu arada Sütkend, Fârab ve diğer şehir topraklarından geçerek (Seyhun nehri olarak) Ha-rezm denizi (Aral Gölü)'ne ulaşırdı. Bu şehrin topraklarından Tebağır ve Rüşhan isimli iki nehir de geçirdi²⁷.

Nüfusu kalabalık²⁸ büyük bir şehir olan²⁹ Özkent'te çok sayıda asker bulunurdu. Buranın halkı azimli, cesur ve onurluydu³⁰. Cihad yapılan yerlere göre Özkent Fergana bölgesinin dârülharbe en yakın sınır şehri olup³¹ Türkler'in ticaret yeri³² ve Türk Kapısı olarak bilinirdi.³³ O zamanlar Fergana bölgesi madenlerinden dolayı da zenginliği ile meşhurdu. Bölgede altın, gümüş, firuze, demir, bakır vd. madenler çıkarılmasının yanında Özkent taraflarında nişadır çıkarılmaktaydı ki, burası İslâm topraklarında nişadır üretilen sayılı birkaç vilayetten birisiydi³⁴.

B- Şehrin Tarihçesi

En Eski Çin kayıtlarında Dayüan (büyük bahçe) adıyla kaydedilen³⁵ Fergana yöresinde M.Ö. 1000 yılı başlarında Davan Devleti'nin var olduğu anlaşılmaktadır. Bu devletin başında yerel sülalelerden bir hükümdar bulunuyordu. Hükümdarlar ihtiyarlar meclisi (Aksakallılar Kurulu) tarafından yetkilendiriliyordu³⁶. Bölge Büyük Hun İmparatorluğu zamanında (M.Ö. 220-M.S. 46) ise Wusunlar'a yurtluk yapıyordu. Zamanla Hunlar'a bağlandı. Ardından Akhun Devleti'nin sınırlarına dahil oldu. Daha sonra Göktürkler ve özellikle Batı Göktürkleri'nin hâkimiyet alanına girdi. Karluklar başta olmak üzere birçok Türk boyunun göçlerine sahne oldu ve esas önemini Karahanlılar döneminde kazandı. IX. yüzyıl ortalarında Özkent'te Gür (Kür) Tegin adlı bir Türk beyi idareci olarak görülmektedir³⁷. Nitekim Özkent ile şehre yakın Yası geçidi arasındaki bir mahal ile "Dihkan Çür-tegin" adını taşıyordu³⁸. Bu arada Fergana ile Özkent'te yerleşmiş bulunan Ezgışler'in Onoklar'dan olduğu³⁹, yani Türgiş boylarından geldiği

²⁴ *Hudûdü'l-âlem*, s.57; İbnü'l-Esir, VIII, 326; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXIII, 9.

²⁵ Mukaddesî, s. 218.

²⁶ *Hudûdü'l-âlem*, s.57. Ayrıca bkz. Yâkût, II, 348.

²⁷ *Hudûdü'l-âlem*, s. 57.

²⁸ İdrîsî, I, 508.

²⁹ İbn Havkal, s. 514; İdrîsî, I, 508.

³⁰ İdrîsî, I, 508.

³¹ İbn Havkal, s. 514.

³² İbn Havkal, s. 513, 514; Yâkût, I, 280.

³³ İbn Havkal, s. 514; İdrîsî, II, 708.

³⁴ Bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (Hz. Hakki Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 178.

³⁵ M.Ö. V. yüzyılda Çin kaynaklarında Fergana ismi olarak Bohan ve Polono isimleri de göze çarpmaktadır. Bkz. Aydın İdil, *Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi*, Bişkek, 2007, s. 16.

³⁶ İdil, s. 16.

³⁷ İbn Hurdâzbih, s. 208. Ayrıca bkz. Barthold, *Türkistan*, s. 170.

³⁸ Barthold, *Türkistan*, s. 170.

³⁹ Ahmet Taşağıl, "İslâm Öncesi Devrede Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları", *Genel Türk Tarihi*, Ankara 2002, II, 91.

bilinmektedir⁴⁰. Şehir ve çevresi IX. asır veya en geç X. asır başlarında Samani-ler'in hakimiyetinde müslümanların kontrolüne geçti⁴¹.

Öz kent, en müreffeh ve mamur çağını Karahanlılar'ın ilk devrinde yaşamış-tır.⁴² 388/ 998'de ölen Karahanlı Ebû'l-Hasan Ali Arslan Han zamanında (359-388/970-998) Fergana Karahanlı hâkimiyetine girince şehir de onların idaresine geçti. Bu hânedana mensup hanlar Öz kent'te para bastırdılar. Daha sonra Ebû Nasr Ahmed b. Ali'nin (Togan Han) büyük kağanlığı zamanında (388-407/998-1016) kardeşi İlig Han Nasr, Fergana taraflarının yöneticisi olarak Öz kent'te oturmaya başladı. Burada iken Mâverâünnehir'deki Sâ mânîler ile mücadeleye girişti⁴³. Samani Devleti yıkıldıktan (389/999) sonra İlig Han Semerkant ve Buhara'ya valiler atayarak tekrar Öz kent'e gelip burada oturdu ve bölgeyi buradan yönetti. Sâ mânî hanedanı vârisleri de uzun süre Öz kent'te hapsedildi⁴⁴.

Karahanlılar arasında iç mücadelelerin başlamasıyla birlikte Öz kent de bazı olaylara sahne oldu⁴⁵. Bu mücadeleler süresince Öz kent zaman zaman devletin batı bölgesi yöneticilerinin başşehir konumuna geldi. 407/1016-1017 yılında başlayan bu mücadeleler Karahanlılar'ın 432/1041-1042 tarihinde ikiye ayrılmasına kadar devam etti⁴⁶. Batı Karahanlı toprakları içinde yer alan Öz kent, Fergana'nın bir kısmı ile birlikte bir süreliğine (1043-1044) Doğu Karahanlılar'ın eline geçti⁴⁷. Ancak kısa bir süre sonra tekrar Batı Karahanlı topraklarına katılan şehir 438/1046-47'de Batı Karahanlı Devleti'nin ilk başkenti,⁴⁸ dolayısıyla Mâverâünnehir'in başşehir oldu⁴⁹. Bir müddet sonra Batı Karahanlı Devleti hükümdarları başşehirlerini Semerkant'a taşıdılar da Öz kent, aynı devletin toprakları içinde Fergana vadisinin başşehir olarak kaldı ve bu mevkisini XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar muhafaza etti. Nitekim Öz kent'te muhafaza edilen Orta Çağ yapılarının en iyileri o döneme ve özellikle XII. yüzyıla atfedilmektedir⁵⁰.

481/1089 ve 482/1090 tarihlerinde Selçuklu Sultanı Melikşah'ın iki ayrı seferi ile Öz kent ve çevresi, dolayısıyla Batı Karahanlılar Selçuklular'a bağlandı⁵¹ ve Melikşâh adına Öz kent'te sikke bastırıldı⁵².

⁴⁰ Taşağlı, "Öz kent", *DİA*, XXXIV, 129. Ayrıca bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yay. Ankara ts., s. 219.

⁴¹ Bkz. Barthold, *Türkistan*, 174.

⁴² Barthold, *Türkistan*, s. 171.

⁴³ Taşağlı, "Öz kent", *DİA*, XXXIV, 130. Ayrıca bkz. Bosworth, "Öz kent", *El²* (İng), VIII, 236.

⁴⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Barthold, *Türkistan*, s. 287, 288, 290; Taşağlı, "Öz kent", *DİA*, XXXIV, 130; Reşat Genç, "Karahanlılar Tarihi", *Genel Türk Tarihi*, II, 700.

⁴⁵ Bu olayların Öz kent'e yansıyan yönleri hakkında geniş bilgi için bkz. Genç, "Karahanlılar Tarihi", II, 702-704; Erkin Emet, "Karahanlılar ve Uygurlar", *Türkler*, IV, 471.

⁴⁶ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII, 571. Ayrıca bkz. Barthold, *Türkistan*, s. 294; Taşağlı, "Öz kent", *DİA*, XXXIV, 130.

⁴⁷ Genç, "Karahanlılar Tarihi", II, 711.

⁴⁸ Taşağlı, "Öz kent", *DİA*, XXXIV, 130; Genç, "Karahanlılar Tarihi", II, 704.

⁴⁹ Barthold, *Türkistan*, s. 171.

⁵⁰ Barthold, *Orta Asya*, s. 35.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 326; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXIII, 9; İbnü'l-Verdi, *Târihu İbni'l-Verdi*, I-II, Beyrut 1417/1996, II, 4.

⁵² Barthold, *Türkistan*, s. 338.

536/1141 tarihinde Karahıtaylar'ın Mâverâünnehir'i istilâ etmesinden sonra Fergana'da merkezi Özkent olmak üzere bağımsız küçük bir Karahanlı Devleti (Fergana Hanlığı) kuruldu. Hükümdarları ise Tuğrul Kara Hakan unvanını taşıyordu. Bu hanlık 608/1212'e kadar sürdü. Bu devirde Özkent'te bol miktarda sikke basıldı⁵³.

Karahıtaylar⁵⁴ ve ilk Çağatay hanları zamanında devlet hazinesi Özkent'te saklanıyordu⁵⁵. Bir süredir Karahıtaylar'ın tasallutu altında bulunan şehir 606/1210 yılında Hârizmşahlar⁵⁶ tarafından ele geçirildi⁵⁷. Ancak Hârizmşahlar şehri ele geçirmeden hemen önce Fergana'nın kuzey taraflarını ele geçiren Nayman hükümdarı Güçlük Han Özkent'teki çok değerli devlet hazinesini yağmalamıştı⁵⁸. Şehir 1220 tarihindeki Moğol istilâsı sırasında Cengiz Han'a itaat eden ilk müslüman hükümdar olan Karluk Hanı II. Arslan'ın oğluna verildi⁵⁹. Büyük Moğol hanları devrinde Fergana, Çağatay hânedanına ait olmasına rağmen Özkent'te yerli bir sülâle hüküm sürüyordu. Şehir Moğol Büyük Kağanı Mengü (Möngke) tarafından Karluklar'ın idaresine verildi⁶⁰. Daha sonraları tüm Mâverâünnehir'i ele geçiren Çağatay hânedanından Barak (Borak) Han 663/1264 tarihinde orada tahta çıktı⁶¹.

Zaman içinde Özkent eski önemini kaybetse de kaynaklarda adından sıkça söz edilmiştir⁶². Nitekim Timur zamanında da şehir siyasî ve ticarî önemini korumuştur. Timur, 778'den (1376) sonra bir seferden dönerken Yesi'den geçerek Özkent'e ulaştığında Kutluğ Terken Ağa ve diğer hatunlar, noyanlar, emîrlere orada huzura girip etek öptüler. Burada verilen ziyafetin ardından Hocend'e gittiler. Timur'un ölümünden sonraki yıllarda da şehrin önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Hudaydâd tehlikesi ortadan kalkınca Timurlu Şâhruh'un Emîrek Ahmed'e Özkent'i timar (*soyurga*) olarak verip işleri yoluna koyuncaya kadar kalmak üzere Emîrzâde Baykara ve Emîr Mızrab'ı onun yanına tayin ettiği bilinmektedir⁶³.

Fakat Fergana bölgesinde daha çok Andican'ın öne çıkmasıyla Özkent önemini kaybetmeye başlamıştır. Bunun sebeplerinden biri olarak Kâşgar merkezli Hocalar devri hâkimiyetinin başarısızlığı gösterilir. Bu esnada çıkan karışıklıklar neticesinde ahalisinin başka yerlere göç etmesinden sonra Özkent XVII. yüzyılda tamamen önemini kaybetti ve 1710'da bölgede kurulan Hokand Hanlığı sınırlarına dahil edildi⁶⁴.

Özkent 1874'te kesin biçimde Rus hâkimiyetine girdi. 1924'te Sovyetler

⁵³ Taşağil, "Özkent", *DİA*, XXXIV, 130. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Genç, "Karahanlılar Tarihi", II, 714.

⁵⁴ Bkz. Taşağil, "Karahıtaylar", *DİA*, XXIV, 415-416.

⁵⁵ Barthold, *Türkistan*, s. 171. Ayrıca bkz. Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, s. 380.

⁵⁶ Bkz. Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *DİA*, XVI, 228-231.

⁵⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXIII, 24; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnü'nî'l-edeb*, I-XXXIII, Kahire, 1423/2002, XXVII, 217-218, 222.

⁵⁸ Barthold, *Türkistan*, s. 386.

⁵⁹ Taşağil, "Özkent", *DİA*, XXXIV, 130.

⁶⁰ A.g.m.

⁶¹ Barthold, *Türkistan*, s. 542.

⁶² Taşağil, "Özkent", *DİA*, XXXIV, 130.

⁶³ Taşağil, "Özkent", *DİA*, XXXIV, 131.

⁶⁴ A.g.m.

Birliğı bünyesindeki Kara Kırgız Özerk Cumhuriyeti'ne bağlandı. 1936'da da ilân edilen Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yer aldı. Sovyetler Birliğı idaresi zamanında Özkent yeni gelişen bir mahallesine doğru kaydı ve burada gelişti (1927)⁶⁵. Bugün ise 1991 yılında bağımsızlığını elde eden Kırgızistan Cumhuriyeti'nde 45-50 bine yaklaşan nüfusu ile Oş İline bağılı Özgön (veya Uzen) ilçesi adıyla varlığını devam ettirmektedir⁶⁶.

C- Özkent'in İslâmlaşması ve Türkler'in İslâmlaşmasındaki Rolü

Bugün Özkent'i de içine alan topraklarda yaşayan Kırgızlar'ın İslâmlaşması konusu yeterince araştırılmamış konulardandır. Bu konuda yeterli kaynak olmaması da bunun önemli etkenlerinden birisidir. Bundan dolayı onların ne zaman ve ne şekilde Müslüman oldukları konusunda pek doyurucu malumat yoktur. Klasik Türk-İslâm kaynaklarında daha çok kuzey Kırgızları'ndan dâru-İslâm sınırında yaşayan topluluk olarak bahsedilmektedir. Bu arada Kırgızlar'ın ana yurdu ve bugün Kırgızistan topraklarına ne zaman geldikleri ve tam olarak ne zaman İslâmlaşmış oldukları hususunda da birçok görüş ve tartışma vardır⁶⁷. Biz burada ayrı bir araştırmanın konusu olan bu konulara girmeyecek, önce bugün Kırgızistan'ın batı sınırları içinde bulunan Özkent'in ne zaman ve nasıl İslâmlaşmış olduğuna, ardından da doğusunda bulunan bugünkü Kırgızistan toprakları ve bölgedeki Türkler'in İslâmlaşmasındaki rolüne değineceğiz.

Öncelikle şunu belirtelim, Özkent'in doğu ve kuzeydoğusundaki bugünkü Kırgızistan topraklarının neredeyse hiçbir bölümü, özellikle orta ve doğu kesimi İslâm orduları tarafından ele geçirilmiş bir bölge değildir. Ancak Talas vadisinin aşağı tarafları, Oş ve Özkent şehrinin batı tarafları, yani Fergana bölgesinden olan kısımları bunun dışındadır. Bunun için ilk dönem İslâm kaynaklarında günümüz Kırgızistan'ın büyük bölümü İslâm dışı toplumların içinde yaşadığı bir yer şeklinde kaydedilmektedir⁶⁸.

Şunu da ifade edelim ki, İslâm'ın yayılması belli bir dönemle, coğrafi bir alanla veya belirli şartlarla sınırlı kalmamıştır. Yeni bir dinin kabul ve benimsenmesi, birçok şarta bağılı olup oldukça zor ve uzun süren bir sürecin sonunda gerçekleşmektedir. Nitekim Türkler'in İslâm medeniyet dairesine girmesi de böyle olmuştur⁶⁹. Öte yandan Müslüman Araplar'ın doğuya ilerlemeleri Türkler'in batıya hareketiyle aynı anda gerçekleşmiştir. Sanki bu, ters istikamette esen iki rüzgarın çarpışması gibiydi: Ya bu rüzgarlardan korkunç bir girdap doğacak, ya da ikisi birleşip büyük bir fırtına olacaktı. Çünkü her iki güç de dinamizmde birbirine eşitti⁷⁰.

⁶⁵ A.g.m.

⁶⁶ Bkz. Ahmet Buran, "Oş İlinin Özgön İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağızları", *Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, s. 2; Taşağıl, "Özkent", *DİA*, XXXIV, 131.

⁶⁷ Ancak şunu da ifade edelim ki, İslâm, Türkistan'ın batı ve güney bölgelerine geldiği zaman Kırgızlar'ın büyük çoğunluğu Yenisey taraflarında yaşamakta, bazıları da Issık Göl civarına inmiş bulunmaktaydı. Fakat güneydeki Kırgızlar'ın konum itibarıyla kuzeydekilere göre İslâm'la daha erken tanışmış olmaları muhtemeldir. Bu konudaki görüş ve tartışmalar hususunda geniş bilgi için bkz. Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri*, Ankara, 2000, s. 136-142; Seyfettin Erşahin, *Kırgızlar ve İslâmiyet*, Ankara 1999, s. 9-14, 16-18.

⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. Karayev, *Türkler ve Kağanlıkları*, s. 126.

⁶⁹ Bekir Biçer, *Türklerin İslâmlaşma Süreci*, s. 42.

⁷⁰ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, (çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan), İstanbul 2007, s. 156.

1-Özkent ve Çevresinin İslâmlaşması

VII. asrın başlarından itibaren Mâverâünnehir ve ötesinde gerçekleşen fetih hareketlerinin de etkisiyle Müslüman ticaret sahasının büyüklüğü ve genişliği artmış, böylece Müslümanların Orta ve Doğu Asya bölgeleri hakkındaki bilgileri daha zengin bir hale gelip İslâm coğrafyacıların çokça kaleme aldığı eserlerde bu bölge ile ilgili geniş bilgiler verilmiştir. Fakat İslâm coğrafya kaynaklarında zor olan noktalardan biri, bölgeyle ilgili verdikleri çeşitli bilgilerin hangi devre ait olduğunu tayin etmektir⁷¹. Bu zorluğun da farkında olarak Özkent bölgesinin ne zaman İslâmlaştığı ve daha sonra çevre bölgelerin, özellikle doğu bölgesindeki Türkler'in İslâmlaşmasında nasıl bir rol oynadığını İslâm Tarih kaynakları ve diğer kaynakların yardımı ile aydınlatmaya çalışacağız.

İslâm, Özkent ve çevresine gelmeden önce buralarda ve bugünkü Kırgızistan topraklarında Türkler'in Kök Tengri (Göktanrı) ve çok tanrılı inançları ile tabiat güçleri ve atalar kültü gibi geleneksel inançları yaygın olup, bir miktar Şamanizm, Maniheizm, Budizm ve bazılarına göre de Nasturi Hıristiyanlığa girenler de bulunuyordu⁷². İslâm kaynaklarının verdiği bilgilerden de bu sırada bölgede yoğun bir şekilde Karluk Türkleri'nin, daha ötede de Kırgızlar'ın yaşadığı anlaşılmaktadır.

İslâm tarih kaynaklarında Özkent'in tam olarak kaç yılında fethedildiği veya halkının müslümanlaştığına dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak Mâverâünnehir fâtihisi Kuteybe b. Müslim'in 94/712 yılında Fergana üzerine yürüdüğü ve bölgenin bir kısmını, özellikle bölgenin merkezi Kâsân şehrini fethettiği bilgisine sahibiz⁷³. Hatta İbn A'sem el-Küfî'nin (ö. 314/926) verdiği, "*Kuteybe Fergana bölgesinde öldürerek ve esir alarak ilerlemeye devam etti, hatta Çin'e geçiş boğazı olan yere kadar geldi*"⁷⁴ ifadelerine itibar edilecek olursa Kuteybe'nin Özkent ve çevresine de geldiği ve geçici olarak buraları ele geçirdiği düşünülebilir. Ancak bu dönemde şehir ve çevresinin İslâm'a girmeye başladığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmadığı gibi, aksine müslümanlarla yoğun mücadeleye girdikleri istikametinde birçok bilgi bulunmaktadır.

Zaten büyük İslâm komutanı Kuteybe'nin bunu yapacak zamanı da kalmamıştı. O bu büyük başarıları gerçekleştirir gerçekleştirmez şeref ve iktidarının zirvesindeyken düştü. Çin İmparatoru'nun bile kendisinden çekindiği bu Mâverâünnehir fâtihisi, maalesef Velîd b. Abdülmelik'in öldüğü ve Süleyman b.

→ →

Ayrıca bkz. Biçer, s. 46.

⁷¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 35.

⁷² Bkz. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, (çev. Nimet Uluğtuğ) Ankara 1942, s. 69; İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Ankara, 1980, s. 40; Erşahin, s. 21-23.

⁷³ Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*, (thk. Abdullâh Enis et-Tübbâ' - Ömer Enis et- Tübbâ'), Beyrut, 1987, s. 594; Taberî, *Târihu'r-Rûsûl ve'l-Mülûk*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim) I-XI, Kâhire ty., VI, 483-484; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 581.

⁷⁴ İbn A'sem el-Küfî, *el-Fütûh*, IV, 185. Bu arada Fergana üzerine yapılan bu seferde olmasa bile, Kuteybe'nin bundan 2 yıl sonra, 96/714 tarihinde Kaşgar üzerine yürüyüp orayı fethettiği ve Çin sınırlarına kadar gelip Çin imparatoru ile anlaşma yaptığı ve ondan cizye vergisi aldığı bilgisine sahibiz. (Geniş bilgi için bkz. Taberî, VI, 500-503; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 5-7; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX, 147-148. Ayrıca bkz. Osman Aydınli, *Fethinden Samanilerin Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 232-233.)

Abdülmelik'in başa geldiği 96/714 yılında çok basit gerekçeler ve bir takım vesveselere kurban gitti⁷⁵. Gerek Kuteybe'nin zamansız ölümü ile bölgedeki fetihlerin durması, gerekse Türklerin çetin direnişi karşısında İslâm kuvvetleri Türkistan bölgesini yani Türkler'in memleketlerini uzun bir süre fethetemediler. Ancak Fergana'nın bir bölümünün, özellikle başşehirinin siyasi olarak fethedilmesi, İslâm hidayet yolunun daha doğuya, Çin'in başkentine kadar önünü de açmış oluyordu⁷⁶.

Ömer b. Abdülaziz'in (halifeliği: 99-101/717-720) Mâverâünnehir hükümdarlarına mektup yazıp onları İslâm'a davet ettiği, onlardan bir kısmının Müslüman olduğu, yine onun döneminde Horasan valisi el-Cerrâh b. Abdillâh'ın Abdullah b. Ma'mer el-Yeşkürî'yi Mâverâünnehir'e gönderdiği, onun düşman ülkesine kadar gidip Çin'e girmek istediği, ancak Türkler'in onun üzerine yürümesi ile geri döndüğü⁷⁷ bilgisi vardır.

Hişam b. Abdülmelik döneminde (105-125/724-743) de Müslim b. Sa'îd Fergana'nın yönetim şehrine (Ahsîkes) gelmiş, bölgede bazı tahripler yapmış, ancak Türkler'in üzerine yürümesi ile Fergana'dan ayrılmıştır⁷⁸.

Abbasîler iktidara geldikten sonra Hârûnürreşîd zamanında (170-193/786-809) Kâşgar Valisi Gıtrîf b. Atâ, Amr b. Cemîl kumandasında bir orduyu Karluk yabgusuna karşı Fergana üzerine yolladı. Ancak bu kumandan istenilen sonucu alamadı ve yeniden baş gösteren ayaklanmayı bastırmak için Me'mûn döneminde (198-218/813-833) ikinci bir ordu daha gönderildi. Ayaklanma bastırıldıktan sonra Me'mûn onları İslâm'ı kabul etmeye ve itaate davet eden mektuplar yazdı⁷⁹. Hatta o, bölge halkından ve hükümdarların çocuklarından isteyen kimselerin divan defterlerine yazılmasını ve onlara maaş bağlanmasını sağlayarak⁸⁰ onların İslâm'a girişini kolaylaştırmıştır .

Mu'tasım (218-227/833-842) da Me'mûn gibi bölge halkına iyi davranmış, gönüllerini kazanmaya çalışmış ve sonunda onun askerlerinin büyük bir kısmı Mâverâünnehir ve Fergana gibi bu bölgenin halklarından oluşmuştur⁸¹ ki, bu bilgilerden Öz kent ve çevre bölgelerin Me'mûn ve Mu'tasım dönemlerine kadar Müslümanlarla mücadele ettiği, bu iki halife döneminde (198-227/813-842), özellikle de Mu'tasım döneminde yoğun bir şekilde İslâm'a girdiklerini anlamaktayız.

Bu sırada Mâverâünnehir'in çeşitli yerleriyle birlikte Fergana'nın da yönetimi Vali Gassân b. Abbâd (819-820) tarafından Sâ mânîler'e devredilmişti. Sâ mânî Valisi Nûh b. Esed zamanında (ö. 227/842) Fergana bölgesindeki yerli halk irtidat etti. Bunun üzerine bölgenin yeniden fethedilmesi için harekete ge-

⁷⁵ Aydınlı, *Semerkant Tarihi*, s. 234-235. Kuteybe'nin niçin ve nasıl öldürüldüğü ile ilgili geniş bilgi için bkz. Belâzûrî, *Fütûh*, 595-97; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 295-96; Taberî, VI, 506-516 (II/1287-96); İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 14-18; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 174-75.

⁷⁶ Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, Konya, 2004, s. 208.

⁷⁷ Belâzûrî, *Fütûh*, s. 599.

⁷⁸ Belâzûrî, *Fütûh*, s. 601.

⁷⁹ Belâzûrî, *Fütûh*, s. 604.

⁸⁰ Belâzûrî, *Fütûh*, s. 606.

⁸¹ A.g.e.

çildi ve bölge şehirleri tek tek ele geçirildi⁸². Böylece Fergana'da İslâm hâkimiyeti ancak IX. yüzyılda kesin olarak kurulabildi ve bölgede İslâm hâkim bir din haline geldi. Buradaki yerli hanedanın ne zaman tamamen ortadan kaldırıldığı ise belli değildir⁸³.

Dolayısıyla Özkent'in de içinde bulunduğu Fergana bölgesi ancak IX. yüzyılda Müslümanlar tarafından kesin olarak fethedilmiştir⁸⁴. Ancak bölgenin İslâmlaşması ferdi ihtidalar şeklinde de olsa Kuteybe b. Müslim dönemi ile başlamıştır. Çünkü Kuteybe'nin Mâverâünnehir'de İslâmlaştırma faaliyetleriyle Buhara ve Semerkant'ta İslâm köklü bir din haline gelince, Özkent'in de içinde bulunduğu Fergana bölgesine giden yol İslâm için kendiliğinden açılmış oldu. İslâm dinini yaymanın Allah katındaki sevabına inanan bir çok mü'min hem ticarî hem de İslâm'ı yayma amacıyla Buhara ve Semerkant'tan çıkarak tarihi İpek Yolu güzergâhında bulunan Fergana şehir, kasaba ve köylerine gelmişler, buralarda koyu bir İslâmî tebliğ ve irşad vazifesine girişmişler ve buralarda bir çok kişinin Allah'ın dinine yönelmesini sağlamışlardır. Ayrıca onlar buralarda birçok cami, mescid ve ribatların yapılmasına da öncülük etmişlerdir. Böylece mahalli Türk Beyleri olmasa bile buralarda yaşayan insanlar arasında İslâm dini süratle yayılmış ve Özkent başta olmak üzere Fergana bölgesi Müslüman cihad erleri ile gayri müslim Türkler arasında bir ileri karakol haline gelmiştir⁸⁵.

Türkler'in öz yurdu Fergana bölgesinin İslâmlaşması ile buradaki Türkler'in dinî gayreti, güzel vasıfları, kahramanlık ve yiğitlikleri Emeviler devrinden başlayarak Abbasiler'in gelişme devri ve özellikle el-Me'mun ve el-Mu'tasım devirlerinde dikkatlerden kaçmamış, hilafet ordusunun bütün kapıları Türkler'e sonuna kadar açılmıştır. İslâm ordusunun komuta kademesi başta olmak üzere önemli bir kısmını bunlar oluşturmuş ve bu durum el-Mütevekkil devrinin (847-861) sonuna kadar da devam etmiştir⁸⁶.

2- Türkler'in İslâmlaşmasında Özkent Şehrinin Rolü

Türkler'in öz yurtlarından biri olup IX. asır veya hiç olmazsa X. asrın başlarında tamamen İslâm dairesine giren Özkent şehri ve halkının, henüz İslâm'a girmemiş daha doğudaki Türkler'in İslâmlaşmasında rolü büyüktür. Bu rolde ön plana çıkan, bu şehir ve civarının İslâm topraklarının korunması ve cihad için İslâm'ın en doğuda uç sınır bölgesini oluşturmasıdır.

Nitekim Türkler'le sınır olan Özkent'in içinde bulunduğu Fergana'yı da Mâverâünnehir sınırları içinde gösteren IV/X. asrın meşhur İslâm coğrafyacılardan İbn Havkal, Sâ mânîler döneminde bu bölge için: "*İslâm dünyasında onlardan daha çok cihaddan nasibi olan bir bölge halkı yoktur. Şöyle ki; bütün Mâverâünnehir hududları Dâru'l-harbe yakındır.....İsbicâb'tan Fergana'nın en uzak ucuna kadar Karluklular hududur..... Müslümanlar bu komşularına ve bu taraflarda Mâverâünnehir'e komşu olan bütün kavimlere galip gelirler. İslâmî-*

⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 509.

⁸³ Tahsin Yazıcı, "Fergana", *DİA*, XII, 376.

⁸⁴ Barthold, *Türkistan*, s. 174.

⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. Zekeriya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, s. 201-202, 215.

⁸⁶ Bkz. Kitapçı, s. 219.

yet'in Türklerden daha kuvvetli Dâru'l-harbi olmadığı herkesin malumudur... Onların İslâm dünyasına girmelerine ve haremine tecavüz etmelerine mani olurlar..."⁸⁷ diyerek Mâverâünnehir'in doğu ve kuzeydoğusunda Müslümanların en son sınırı olan Öz kent gibi şehirlerin İslâm'a henüz girmemiş Türkler'le mücadelede ve İslâm'ın yayılmasında ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmıştır.

Yine IV/X. asır önemli İslâm coğrafyacılarından İstahrî'nin bu şehre Mâverâünnehir'in (doğu taraftan) sonu⁸⁸ demesi; Mukaddesî'nin de, içinde bulunduğu bölgede Öz kent'ten başka etrafı surla kaplı bir şehir bulunmadığını⁸⁹ belirtmesi, Öz kent'in İslâm diyarlarını koruma ve Türk akınlarına karşı önemli bir mevkide bulunduğunu ortaya koymaktadır. Diğer bir İslâm coğrafyacısı İdrîsî'nin verdiği, Öz kent'te çok sayıda asker bulunduğu, buranın halkının azimli, cesur ve onurlu olduğu⁹⁰ bilgisi ile Yâkut'un, bu şehri Fergana'da dâruharp tarafında (düşman sınırlarında) müslümanların Türkler'e komşu son şehri olduğunu⁹¹ söylemesi de bunu teyit etmektedir.

Bu bilgilerden Öz kent'in Müslümanların gayri müslim Türkler'le mücadelede uç sınır karakollarından birisi olduğu, İslâm'ın doğudaki Türkler, yani bugünkü Kırgızistan içlerinde yayılmasında önemli bir mücadele merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Kuteybe b. Müslim'den sonra başlayan İslâmlaştırma çalışmaları ile birçok şehri ve kasabaları ribat, mescid ve camilerle dolan Fergana ve özellikle Öz kent şehri dâruislâm ile dâru'lküfr arasında bir sınır olmuş, İslâm için bir mukavemet cephesi oluşturmuştur. Aşağı Türkistan'ın diğer şehirlerinden kopup gelen ribat ehli ve mücahid gaziler, henüz İslâm'a girmemiş Türkler üzerine akınlar düzenlemek için çoğu kere ilk bahar ve yaz aylarında bu bölgede toplanır, silah ve diğer mühimmat tedariklerini tamamlar ve bölgenin doğu ve kuzeyinde İslâm'a girmemiş Türkler üzerine gaza tertip edip bu bölgelerde İslâm'ın yayılması için bütün güçleri ile mücadele ederlerdi⁹². Ayrıca X. yüzyılın başlarında Kâşgar'da İslâmiyet'i kabul eden Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın amcasıyla savaşmak zorunda kalması üzerine "Fergana gazileri"nden yardım istediği⁹³ ve elde ettiği başarıda bu cihad erlerinin önemi bilinmektedir.

XIII. asrın başlarında Asya'yı ve özellikle İslâm dünyasının büyük bir kısmını içine alan Moğol saldırıları, Öz kent'in de içinde bulunduğu Fergana bölgesini de etkilemiştir. Büyük tahribatla birlikte Moğollar Fergana ve Oş bölgesinin kültürel ve medenî zenginliklerine bazı katkılarda bulunurken bölgedeki Türkler ise Moğollar'ın Müslüman olması yönünde etkili olmuşlardır⁹⁴.

Daha sonraki dönemde Emir Timur 1370-1371'de Issık Göl'e kadar hâki-

⁸⁷ İbn Havkal, s. 467.

⁸⁸ *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beyrut: Dâru-Sâdir 2004, s. 335; Ayrıca bkz. İbn Havkal, *Süretü'l-'arz*, s. 516.

⁸⁹ *Ahsenü't-tekâsîm*, s. 272.

⁹⁰ *Nüzhetü'l-müşâtâk*, I, 508.

⁹¹ *Mu'cemü'l-büldân*, I, 280; III, 356. Ayrıca bkz. Strange, s. 522.

⁹² Bkz. Kitapçı, s. 218.

⁹³ Yazıcı, "Fergana", *DİA*, XII, 376.

⁹⁴ Erdem, *Kırgız Türkleri*, s. 136

miyetini genişletip bölgede hala İslâm'a girmemiş -daha önce Yenisey ve Tanrı dağları arasında yaşayıp ardından güneye inerek bugünkü Kırgızistan devletinin topraklarını yurt edinen- Kırgızları İslâmlaştırmak isteyince, onlar arasında İslâm'ı yayacak ve öğretecek olana hanlık ve süvari birliği vereceğini vaat etmiş, bunun üzerine Ata dağ Kırgızlar'ın hanı Kudayan bu işe talip olmuştur. Timur'a yaranmak için Kırgızlar'a zorla İslâm'ı kabul ettirme girişimlerinde bulunan Kudayan bu iş için Özkent'i merkez edinmiş ve karargâhını oraya kurmuştur. Ancak bir toplumun din değiştirmesi için zora başvurunun çoğu zaman iyi sonuç vermediği bilirse de, aşırı zorlama ve sürgün yöntemlerini de kullanan Kudayan'ın Özkent merkezli bu girişimi ile Timur ve ona yaranmak isteyen Kırgız manapları⁹⁵ ve bir kısım Kırgızlar'ın gerek zulümden kurtulmak, gerekse siyasî ve ekonomik imtiyazlar kazanmak için Müslüman oldukları tahmin edilmektedir⁹⁶.

Özkent'in henüz İslâm'a girmemiş Türkler'in İslâmlaşmasındaki diğer, belki de en önemli rolü, burasının Türkler'le ticarete önemli bir merkez konumunda olmasıydı⁹⁷. Nitekim İslâm kaynaklarında Özkent, müslümanlarla Türk ülkeleri arasında sınırda bulunan bir şehir ve Türk kapısı olarak addedildiği gibi, şehir surundaki 4 kapıdan birisi (muhtemelen doğudaki kapı) Türk kapısı olup, ticaretin yoğun olduğu çarşılar daha çok bu bölgede bulunurdu⁹⁸.

Bu bilgilerden Türkler'in buradan yoğun alışveriş yaptığı ve bu suretle İslâm'la ve Müslümanlarla, özellikle ırkdaşları olan Müslüman Türkler'le daha iyi tanışma fırsatı bulduklarını anlayabiliriz. Zaten İslâm daha çok kılıç yolu ile değil; ticaret, ikili ilişkiler ve bu ilişkiler sırasında gönüllerin İslâm'a ısınması ile yayılmıştır.

Özkent'in meşhur İpek Yolu üzerindeki ticari konumu sebebiyle İslâm'ın bugünkü Kırgızistan topraklarında yani Türkler arasında yayılmasında önemli bir katkısı bulunduğu bilinmektedir. Şöyle ki, İslâmiyet'ten önceki devirlerde Mâverâünnehir'den Türk bozkırlarına gelen Soğdlu tüccarlar buralarda ticaret kolonileri kurmuşlardı. Mâverâünnehir'de İslâmiyet halkın çoğunluğunun dini olunca, Müslümanlar Soğdular'ın bu eski kolonizasyonlarını devam ettirdiler⁹⁹. Nitekim Çin kaynaklarından öğreniyoruz ki Müslüman ticaret kervanları daha VIII. yüzyılda Karluklar ülkesinden geçerek Yenisey nehrinin başlarına, o gün daha kuzey-doğuda bulunan Kırgızlar'a kadar gidip geliyorlardı. İslâm kaynaklarında da Karluklar'a, oradan da Kırgızlar'a giden bu yol hakkında bilgiler vardır¹⁰⁰.

IX-X. asırlarda bugünkü Kırgızistan toprakları, Orta Asya'da İslâm'ın yayıldığı

⁹⁵ Manap, Kırgız toplumunda zengin ve asilzâde tabakasına mensup bir zümre olup üst düzey yönetici olarak 1850'den 1930'a kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir (Geniş bilgi için bkz. Tamara Ölçekçi, "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Roller", *bilig*, sy. 67, Güz, Ankara 2013, s. 111-128).

⁹⁶ Bkz. Erşahin, *Kırgızlar ve İslâmiyet*, s. 47-48.

⁹⁷ Barthold, *Türkistan*, s.170.

⁹⁸ Bkz. *Hudûdü'l-âlem*, s.131; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s.514; Yâkut, I. 280; Strange, s. 522. Ayrıca bkz. İdrîsî, II, 707.

⁹⁹ Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Türk Tarih Kurumu Ankara 2006, s. 47-48.

¹⁰⁰ İslam kaynaklarındaki bu bilgilerin derli toplu anlatımı için bkz. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 34.

bölgenin doğu ve kuzey-doğu sınırı olup dünyaca ünlü İpek Yolu'nun transit geçiş güzergâhı üzerinde önemli bir bölgeydi. Tarihi İpek Yolu'nun en önemli güzergâhı olan Mâverâünnehir toprakları ve şehirlerine geçmek veya tam tersi istikamete gitmek için Özkent önemli bir geçiş noktasında bulunmaktaydı. Nitekim Bağdat'tan Orta Asya'ya giden İpek yolu Buhara ve Semerkant'tan sonra Zâmin şehrine ulaşmakta, burada ikiye ayrılan yolun güneye (Fergana'ya) giden kesimi Ahsikes, Kuba ve Oş üzerinden Özkent şehrine gelmekte, buradan da kuzeye doğru Yası geçidi, Arpa vadisi, Kara-kayın ve Atbaşı'na (şimdiki Koşuykurgan harabeleri) kadar görkemli dağlar ve boğazlardan geçmekte, ardından Narın vadileri üzerinden doğruca kuzeydeki Barshan'a ulaşmaktaydı. Ayrıca Kırgızistan'ın güneyi üzerinde ayrı bir yol olarak bilinen Torugart ticaret yolu da Özkent'ten geçmekteydi¹⁰¹.

Bu dönemde Orta Asya'nın İslâm'a girmiş batısında Sâ mânîler'in, İslâm'a girmemiş doğu tarafında da Karahanlılar'ın (Karluklar'ın) hüküm sürdüğünü bilmekteyiz. İpek yolunun bıraktığı muazzam gelirden her iki hükümdarlık da azami derece faydalanmak için ticaret yolunda gerekli tedbirleri alır, kervanların sağ salim ve güvenli bir şekilde geçişini sağlarlardı. İşte bu durum doğu ile batı arasında ticari ilişkileri ve dolayısıyla halklar arasında yakınlıkları daha da artırmıştır. Bu ticari ilişkiler ve barış ortamının, İslâm'ın tebliği ve evrensel değerlerinin doğu Türkleri tarafından sağlıklı bir ortamda algılanması ve yakınlaşmaların artmasında büyük bir rolü oldu. Bu ortamın doğması ve yakınlıkların artmasında tabi ki sınır şehirlerin büyük bir önemi vardı. İslâm tarih ve coğrafya eserlerinde Özkent'in İslâm bölgesi tarafından Türkler'e komşu son şehir¹⁰², İslâm topraklarının en ucundaki Türk kapısı¹⁰³ ve onlarla ticarî faaliyetlerin yoğun olduğu bir yer olduğu vurgulanmıştır. Bu durumda Özkent henüz İslâm'a girmemiş Türkler'in İslâm'la temasa geçtikleri yegâne ve en önemli şehir konumundaydı.

Ayrıca III/IX. yüzyıldan itibaren Özkent gibi Türklerle sınır şehirler ve bölgelerden geçerek doğu ve kuzeye yönelen İslâm ticaret kervanları Yenisey Kırgızlarına kadar ulaşıyor, özellikle İpek Yolu güzergahında diğer göçebelerin saldırılarına karşı Kırgızlar'ın korumasını istiyorlardı. Bu Müslüman tacirlerin birer ticaret adamı olmalarının yanında iyi birer İslâm tebliğcisi olduklarını, Kırgızlara İslâm inancı ve kültürünü de taşıdıkları ve tanıttiklerini¹⁰⁴ tahmin etmek güç olmasa gerektir.

Anlaşıldığı kadarıyla IV/X. yüzyılda Orta Asya'da yaşayan Türkler halen göçebe hayatından vazgeçmemişlerse de Özkent gibi sınır şehirlerde -zaman zaman vuku bulan çatışmalara rağmen- Müslümanlarla olan ticari ilişkilerin onların hayat tarzını etkilememesi mümkün değildi. İslâm dünyası ile Çin arasındaki meşhur İpek yolu üzerinde yaşayan bu Türkler, bunlar içinde özellikle Karluklar,

¹⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Karayev, 128-129; Barthold, *Orta Asya*, s. 66-67, 96. Müslümanlarla Orta Asya halkları arasındaki ticaretin en önemli metalarından biri, değişik yerlerden temin edilen misk idi (Barthold, *Orta Asya*, s. 67).

¹⁰² Yâkut, I, 280; III, 356.

¹⁰³ İbn Havkal, s. 514; Yâkût, I, 280; Strange, s. 522.

¹⁰⁴ Erşahin, s. 40.

Tokuz-oğuzlar ve sonra Kırgızlar nispeten İslâm kültüründen daha fazla etkilmiş, iki asır boyunca devam eden askerî mücadeleler, siyasî ilişkiler ve özellikle ticarî faaliyetler sayesinde İslâm bunlar arasında hızla yayılma imkanı bulmuştur¹⁰⁵.

Özkent sûfiler ve tasavvuf yoluyla da İslâm'ın diğer Türk kavimleri arasında yayıldığı şehir ve bölgelerden birisi olmuştur. Zaten dünyanın muhtelif halkları daha çok sûfilerin etkisi ile Müslüman olmuşlardır. İslâm dininin mistik ve derûnî bir yönü vardır ki bunun adı tasavvuttur. İslâm tasavvufu ilk olarak Horasan bölgesinde şekillenmeye başlamıştır. Horasan'da oluşan sûfi eğilimler, Mâverâünnehir üzerinden Türkistan'ın iç kesimlerine doğru yayılma imkanı bulmuştur¹⁰⁶.

Nitekim daha II/VIII. asır gibi erken bir dönemde ünlü mutasavvıf Şakîk-i Belhî (ö: 174/790)'nin henüz İslâm'a girmemiş halklar arasında İslâm'ı yaymak için Belh şehrinde kalkıp Türkistan bölgesine geldiği, doğrudan Budist Türklerle görüşüp onların İslâm'ı seçmesinde etkili olduğu bilinmektedir¹⁰⁷. III/IX. asırda Herat, Nişabur ve Merv gibi Horasan şehirleri nasıl mutasavvıflarla dolmaya başladıysa, IV/X. asırda Buhârâ'da ve Fergana'da şeyhlere tesadüf edilmeye başlandı. Hatta Fergana'da Türkler kendi şeyhlerine Bâb yani Baba nâmını veriyorlardı¹⁰⁸. Böylece Türkler'in yoğun olarak bulunduğu bir çok şehirde dervişler tebliğ ve irşad faaliyetlerini sürdürmeye koyulmuşlardı. İslâm aşkıyla dolu dindar ve zâhid olan bu sûfiler ticaret kervanları arasına katılıp Orta Asya'ya geçiyorlar, Türkler'in yurtlarına ve çadırlarına girip onları hak yoluna hazırlıyorlardı.¹⁰⁹

Gerek Karluklular (Karahanlılar), gerekse Kırgızlar ve diğer Türk boylarının yoğun bir şekilde İslâm'a girmelerinde sûfi meşrep bu insanların önemi büyüktür. Nitekim XII. yüzyıldan XV. asra kadar Türkistan'da en yaygın tarikat olan Yesevîlik ile XV. yüzyıldan itibaren etkili olan Nakşibendîlik'in Özkent'in de içinde bulunduğu Fergana bölgesi vasıtasıyla başta Kırgızlar olmak üzere henüz İslâm'a girmemiş Türk ve Moğol halkların İslâmlaşmasında ve onların sosyal, kültürel ve dini kimliklerinin oluşmasında büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Hatta Kırgızlar'ın XVII. yüzyılda Budist Kalmuklara ve XIX. yüzyıl sonlarında Ruslar'a karşı yaptıkları vatan savunması ve milli mücadelelerinde Nakşibendîlik tarikatı önemli dinamiklerden biri olmuştur¹¹⁰.

Yesevîlik gibi Üveysîlik de aynı asırlarda veya bir zaman sonra Türkistan topraklarında özellikle Kırgızlar'ın İslâm'a girmesinde etkili tasavvufi bir ekol olmuştur. Nitekim Emir Timur döneminde (1370-1405) Özkent'te oturup insanları irşad için burayı kendisine merkez edinen Üveysî şeyhlerinden Mevlânâ

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. Barthold, *Orta Asya*, s. 31-32; Abdülkerim Özaydın, "Türklerin İslamiyeti Kabulü", *Genel Türk Tarihi*, II, 642.

¹⁰⁶ Bkz. Biçer, s. 64-65.

¹⁰⁷ Özaydın, "Türklerin İslamiyeti Kabulü", II, 642.

¹⁰⁸ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara ts., s. 18.

¹⁰⁹ Biçer, s. 66, 67.

¹¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Bennigsen- Quelquejay, *Steppe Ezan Sesleri*, s. 80; Erşahin, s. 62-63.

Âzam Burhaneddin Kılıç bunlardan biridir. Önceleri kendisinden rahatsız olup onu Semerkant'a getirterek muhakeme ettiren Timur, bu zâtı yakından tanıyınca kendisine destek vermiş ve ona dokunulmamasını emretmiştir. Böylece çok sayıda Türk ve Moğol boyunun kendisine intisap ettiği Mevlânâ Âzam bu destekten sonra halkı hak yola teşvik etmiş, onları bozuk itikatlardan temizlemiş ve halkı "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat" âlimlerine hürmete çağırmıştır¹¹¹.

Türkler'in İslâmlaşmasında medreseler ve âlimlerin de önemli bir yeri vardır. İslâm tarihinde ilk medreseler, o günkü İslâm topraklarının diğer bölgelelerinden daha önce X. asırda doğuda ortaya çıkmıştır¹¹². Her ne kadar kaynaklarda bu asırda Öz kent'te kurulmuş bir medrese kaydına rastlamasak da gerek Semerkant gerekse Buhara'da bu dönemde medreselerin varlığı¹¹³, İslâm sınırında olup İslâm'ın yayılmasında önemli bir rol oynayan Öz kent'te de X. asırda veya hiç olmazsa XI. asırda bu medreselerin var olduğunu akla getirmektedir. Nitekim aşağıda bahsedeceğimiz gibi bu dönemlerden itibaren Öz kent'te canlı bir ilmî ortam göze çarpmaktadır.

X. yüzyılda yalnız Horasan ve Mâverâünnehir'de mevcut olan bu medreseler o taraflarda İslâmiyeti yaymak için en kuvvetli vasıta oldular. Medreseler bu hususta İslâm devletlerinin tedbir ve siyasetlerinden bağımsız bulunuyorlardı. O yüzyılda hilafetin hudutları ötesindeki İslâm dini propagandası Orta Asya'da İslâm dünyasının hiçbir yerinde görünmeyen bir şekilde başarı ile gelişmişti. İşte bunu belki Orta Asya'daki medreselerin hizmetleri ile de açıklayabiliriz¹¹⁴.

D- Öz kent'li Meşhur Alimler ve Şehrin İslâm Kültür ve Medeniyetine Katkısı

Aslında bu başlık altında aktaracağımız bilgiler de Öz kent'in bugünkü Kırgıztan toprakları ve henüz İslâm'a girmemiş Türkler'in İslâmlaşmasında etkin olan önemli faktörlerden birisidir. Zaten bunun için biraz önce medreseler ve âlimlerin İslâm'ın yayılmasındaki rolüne kısaca da olsa değindik.

Diğer İslâm şehirlere gibi Öz kent de birçok âlimin doğup büyüdüğü veya yaşadığı bir şehir olmuştur. Buraya Uzkendî veya Fergânî nisbesiyle aidiyeti bildirilen bir çok alim vardır. İslâm kaynaklarında Öz kent'de ilmi çalışmaların canlı olduğu ve Öz kentli âlimlerin görüşlerine de özel bir yer verildiği bilgilerini¹¹⁵ görmekteyiz. Bu âlimlerin ilmî gerekçelerle birçok yolculuk yaptığı bilgisine de sahibiz. Nitekim Beyhakî'nin verdiği bir bilgiden VI/XII. asırda Öz kentli âlimlerin hac aylarını vesile bilerek hac yolu üzerindeki şehirlere uğrayıp oradaki âlimlerden ve ilim meclislerinden âzâmi derece istifade ettiklerini öğrenmekteyiz¹¹⁶.

Kaynaklarda bu âlimlerden çok azının hayatı hakkında bilgi bulunmaktadır. Bunun için biz burada yalnız hayatı hakkında bilgi bulunan veya Öz kent'in ilmî

¹¹¹ Erşahin, s. 58.

¹¹² Barthold, medreselerin ilk defa doğuda kurulmasını, bu bölgede Budist dininin varlığı ve bu medreselerin Budist Viharalar'dan etkilenecek ortaya çıktığını iddia etmektedir (*Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 47).

¹¹³ Mesela Semerkat'ta bulunan Ra'su Sikketi Hâiti Hayyân Medresesi (Sem'ânî, III, 199); yine Kusem b. Abbas (r.a.)'ın adını taşıyan Kusem Medresesi (Sem'ânî, V, 73; Kureşî, *Cevâhiru'l-Mudiyye*, III, 318) bunlardandır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Aydınlı, *Semerkant Tarihi*, s. 404-406.

¹¹⁴ Barthold, *Türk Tarihi Hakkında Dersler*, 47.

¹¹⁵ Mesela bkz. İbnü'n-Necîm, *el-Bahru'r-Râik şerhu Kenzu'd-Dekâik*, III, 250, 277.

¹¹⁶ Beyhakî, *Târîhu Beyhak*, Dimeşk 1425/2004, s. 37, 140.

ortamına önemli katkıda bulunan birkaç önemli âlimi zikretmekle yetineceğiz:

a) Alî b. Süleyman b. Dâvûd el-Hafîbî Ebû'l-Hasan el-Uzkendî

Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1228) Uzkend şehrinden bahsederken bir grup âlimin buraya nisbet edildiğini belirtmiş ve bunlardan sadece Alî b. Süleymân'ın ismini zikretmiştir. Onun Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî'den nakille verdiği bilgiye göre, Alî b. Süleymân 405 yılında Hemedân'a gelmiştir. Ebû Sa'd Abdurrahmân b. Muhammed el-İdrîsî (ö. 405/1014), Ebû'l-Hasan Muhammed b. Kâsım el-Fârisî, Ebû Sa'd el-Hurkuşî (ö. 407/1016) ve Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 412/1021) ve başkalarından hadis rivayet etmiştir¹¹⁷.

b) Mahmûd b. Abdülaziz el-Uzkendî

Fetâvâ Kâdîhân'ın sahibi Hasan b. Mansûr b. Mahmûd el-Uzkendî'nin (ö. 592/1196) dedesidir.¹¹⁸ Uzkendî nisbesinden dolayı doğum yerinin veya yaşadığı yerin Uzkend şehri olduğu anlaşılmaktadır. Lakapları el-Kâdî, Şemsü'l-İslâm,¹¹⁹ Şemsü'l-Eimme¹²⁰ ve Şeyhü'l-İslâm'dır¹²¹.

Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed es-Serahsî'den (ö. 483/1090) ders almıştır.¹²² Talebeleri arasında Zâhirüddîn Ebû Alî Hasan b. Alî b. Abdülazîz b. Abdürrezzâk el-Merginânî¹²³ ve kendi torunu Hasan b. Mansûr el-Uzkendî (ö. 592/1196) bulunmaktadır¹²⁴.

Kaynaklarda hayatı hakkında yok denecek kadar az bilgi bulunan Mahmûd el-Uzkendî'nin eser yazıp yazmadığı ve ölüm tarihi hakkında da herhangi bir bilgi yoktur. Ancak 592/1196'de vefat eden ve meşhur *Fetâvâ Kâdîhân* eserinin sahibi Hasan b. Mânsur'un dedesi olduğuna göre VI/XII. asrın ilk yarısında vefat ettiğini tahmin edebiliriz.

c) Hasan b. Mansûr b. Mahmûd el-Uzkendî el-Fergânî

Hanefî âlimlerinden olup Kâdîhân ve Fahrüddin lakaplarıyla tanınmıştır. Bazı kaynaklarda el-Uzkendî ve el-Fergânî nisbelerinin yanında el-Buhârî nisbesiyle de zikredilmiştir.¹²⁵ Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Fergana genel olarak o bölgenin ismi olduğu için el-Fergânî nisbesi, daha sonra Buhara'da yaşadığı, ilmî faaliyette bulunduğu ve defnedildiği için el-Buhârî nisbesi, Özkent'de doğup büyüdüğü için de el-Uzkendî nisbesiyle anıldığı düşünülebilir. Dedesi Mahmûd b. Abdülazîz el-Uzkendî'nin de aynı nisbeyle anılması bu ihtimali güçlendirmektedir.

Kâdîhân'ın ders aldığı hocaları¹²⁶ olarak Zâhirüddîn Ebû Alî Hasan b. Alî b.

¹¹⁷ *Mu'cemü'l-büldân*, I, 270.

¹¹⁸ Alî el-Kârî, *el-Esmârü'l-ceniyye fî esmâi'l-hanefiyye*, s. 307; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, (tsh. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na'sanî), Beyrut ts., s. 209.

¹¹⁹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-hanefiyye*, (thk. Muhammed Abdülfettâh el-Hulv), Riyad 1413/1993, III, 446.

¹²⁰ Alî el-Kârî, s. 307; Leknevî, s. 62, 209.

¹²¹ Kureşî, I, 146.

¹²² Alî el-Kârî, s. 307; Leknevî, s. 209.

¹²³ Leknevî, s. 62.

¹²⁴ Leknevî, s. 65.

¹²⁵ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Beşşâr 'Awvâd Ma'rûf, *Muhyi Hilal es-Serhan*), Beyrut 1404/1984, XXI, 231.

¹²⁶ Hocalar zinciri için bkz. Leknevî, s. 64-65.

Abdülazîz b. Abdürrezzâk el-Merginânî,¹²⁷ Nizamüddin Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî el-Merginânî,¹²⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâ'îl b. Ahmed b. İshâk es-Saffâr¹²⁹ (ö. 534/1139) ve dedesi Mahmûd b. Abdülazîz el-Uzkendî¹³⁰ zikredilir.

Kendisinden Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Abdüssettâr el-Kerderî¹³¹ (ö. 642/1244), Cemâlüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî¹³² (ö. 636/1238) ve Necmüddîn Yûsuf el-Hassî¹³³

(ö. 642/1244) gibi talebeleri ders okumuştur.¹³⁴

Talebesi Hasîrî tarafından fahrü'l-mille, rüknü'l-İslâm, bakıyyetü's-selef, müftî's-şark lakaplarıyla övülen¹³⁵, allâme ve Şeyhu'l-Hanefiyye¹³⁶ de denilen Kâdîhân gerek yetiştiği çevreden dolayı gerekse ulemâya ve kadıllara mensup bir aileden geldiği için yüksek bir ilmî seviyeye sahip olmuştur. Keskin kavrayışlı, ince manalara nüfuz edebilen, derin ilim sahibi büyük bir imam ve müctehid¹³⁷ olan Hasan b. Mansûr el-Uzkendî 15 Ramazan 592/12 Ağustos 1196'da Buhara'da vefat etmiş¹³⁸ ve Yedi Kadı Kabristanı'na defnedilmiştir.¹³⁹

Uzkendî'nin kaleme aldığı eserlerden üçü günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlar:

1. *Fetâvâ Kâdîhân* veya *el-Fetâva'l-hânîyye*.¹⁴⁰ Klasik dönem Hanefî fıkhî eserleri arasında yer alan bu eser, mezhep içinde itibar ve yaygınlık kazanmıştır.

2. *Şerhu'z-Ziyâdât*.¹⁴¹ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *Ziyâdât* adlı eserinin şerhidir.

3. *Şerhu'l-Câmî'i's-sağîr*.¹⁴² Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye (ö. 189/805) ait olan *Câmî'u's-sağîr* adlı esere Kâdîhân tarafından yazılan şerhtir.

Kaynaklarda Kâdîhân'a ait olan *el-Emâlî*, *Şerhu Edebi'l-kâdî*, *Şerhu Câmî'i'l-kebir*, *el-Vâkı'ât*, *el-Mehâdir* ve *Fevâid* adlı eserler zikredilmektedir. Ancak bu

¹²⁷ Kureşî, II, 576; Zehebî, *Siyer*, XXI, 232; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, (thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf), Dimaşk 1413/1992, s. 151; Leknevî, *age.*, s. 61, 94; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 56.

¹²⁸ Kureşî, I, 95, II, 94; Takıyyüddîn et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-hanefiyye*, (thk. Abdülfettâh Muhammed Hulv), Kahire 1390/1970, I, 249; Yusuf Ziya Kavakçı, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâvarâ' al-Nahr İslâm Hukukçuları*, Ankara 1976, s. 127.

¹²⁹ Kureşî, I, 74, II, 93; Zehebî, *Siyer*, XXI, 232; İbn Kutluboğa, 151; Kavakçı, s. 127; Özel, s. 56.

¹³⁰ Leknevî, s. 65; Özel, s. 56.

¹³¹ Kureşî, II, 94; Leknevî, s. 65; Kavakçı, s. 127; Özel, s. 56.

¹³² Kureşî, II, 94; Zehebî, *Siyer*, XXI, 232; İbn Kutluboğa, s. 132; Leknevî, s. 64; Kavakçı, s. 127; Özel, s. 56.

¹³³ Leknevî, s. 65; Kavakçı, s. 127; Özel, s. 56.

¹³⁴ Kâdîhân'ın diğer talebelerinin isimleri için bkz. Hasan Tetik, *Kâdîhân'ın el-Fetâvâ Adlı Eserinde Örf ve Âdet*,

(yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 13-16.

¹³⁵ Kureşî, II, 94. Ayrıca bkz. İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, VI, 505.

¹³⁶ Zehebî, *Siyer*, XXI, 231.

¹³⁷ Leknevî, s. 64.

¹³⁸ Kureşî, II, 94; Temîmî, III, 117; Leknevî, s. 65; İbnü'l-İmad, VI, 505.

¹³⁹ Kureşî, II, 94; Temîmî, III, 117.

¹⁴⁰ Kureşî, II, 94; İbn Kutluboğa, s. 151; Leknevî, s. 65. İbnü'l-İmad, VI, 505.

¹⁴¹ İbn Kutluboğa, s. 151; Leknevî, s. 65.

¹⁴² Kureşî, II, 94; İbn Kutluboğa, s. 151; Leknevî, s. 65. İbnü'l-İmad, VI, 505.

eserler günümüze kadar ulaşmamıştır.¹⁴³

d) Ebu'l-Feth Ali b. Muhammed el-Bustî el-Uzkendî

Bir şâir ve Sâ mânî Devleti'nin kâtiplerinden olan Ebu'l-Feth Ali b. Muhammed el-Bustî, Gazneliler'in gerçek kurucusu Sebüktekin'in yanında yükselmiş ve oğlu Gazneli Mahmut'a hizmet etmiştir. Ancak Gazneli Mahmut daha sonra onu Mâveraünnehir'e sürmüş ve Özkent'de 400/1010 yılında garip birisi olarak vefat etmiştir¹⁴⁴.

e) Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî

483/1090 yılında Merginân'da (Fergana bölgesinde) vefat eden¹⁴⁵ Şemsü'l-eimme (İmamların güneşi) lakaplı ve bir çok eserin sahibi meşhur büyük âlim Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, devrin Karahanlı hâkanı ile yaşadığı bir sorun sebebiyle 14-15 yıl (466-480/ 1073-1087) gibi uzun bir süre Özkent (Uzcend) hapisanesinde kalmıştır¹⁴⁶. Serahsî bu zaman zarfında kitap, defter ve her türlü imkândan mahrum olduğu halde 30 ciltlik muazzam eseri *el-Mebsût* başta olmak üzere diğer birçok eserini¹⁴⁷ Özkent hapisanesinde öğrencilerine imla ettirmiştir. O Özkent'te böyle bir mahrumiyet yaşarken, Özkent'in ilim ortamı bundan büyük bir kazanç elde etmiştir. Çünkü birçok öğrencisi çukur şeklindeki hapisanenin etrafında hem hocaları ile derslerine devam etmek, hem de eserlerini imla etmek¹⁴⁸ için Özkent'e gelmişlerdir. Bu bilgilerden hareketle bu dönemde şehirde ilmî ortamın daha da canlandığı söylenebilir.

Fergana vadisinde İslâm kültür ve medeniyetinin önemli şehirlerinden biri olan Özkent, Moğol istilası ve çeşitli sebeplerle büyük bir tahribata uğramış, bununla birlikte Eski Özkent şehrinde az da olsa bir kısım yapılar günümüze ulaşmıştır. Dört tepeden oluşan eski Özkent şehri harabelerinde¹⁴⁹ XI-XIV. yüzyıllardan kalma pek çok mezar taşı yanında bazı binalar ve sanatkârane yapılmış bir türbe/mescidin büyük kapısı (üzerindeki kitâbeden türbede yatan zatın 588/1192 yılında öldüğü anlaşılmaktadır) ile Karahanlı mimarisine ait XI. asırda yapılmış kuşaklar halinde tuğla süslemeli 20 m. yüksekliğinde bir minare

¹⁴³ Bu eserler hakkında bkz. İbn Kutluboğa, s. 151; Leknevî, s. 65; Zirikî, *el-A'lâm*, Beyrut 2002, II, 224; Kavakçı, s. 128; Özel, s. 57.

¹⁴⁴ Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 326.

¹⁴⁵ Kâtip Çelebi, I, 112; II, 1580; Leknevî, s. 158.

¹⁴⁶ Hayatı ve hapsedilmesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, (thk. Muhammed Şerâfettin Yaltkaya), I-II, İstanbul 1941, I, 112; II, 1580; Leknevî, s. 158. Kehhale, VIII, 267; Zirikli, VI, 208; Muhammed Hamidullah, "Serahsî, *DİA*, XXXVI, 544; Yıldız, s. 20.

¹⁴⁷ Onun hapsedildiği öğrencilerine imlâ ettirdiği eserleri ile diğer eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, I, 112, 561, 568; II, 963, 1580; Salih Tuğ, "Eserlerinde Rastlanan İfadelerine Göre İmam Serahsî'nin Hapis Hayatı", *900. Ölüm Yılı Dönümü... Serahsî Armağanı*, Ankara 1965, s. 43-44, 49-50; Özel, s. 42-43; Kavakçı s. 58; Yıldız, s. 14-17.

¹⁴⁸ Serahsî'nin nasıl hapsedildiği ve eserlerinin öğrenciler tarafından ne zaman ve nasıl imla edildiği hakkında bkz. Serahsî, *Mebsût*, XXVII, 124; *Usulü's-Serahsî*, Beyrut: Dârü'l-Mârifet, ts., I, 9; İbn Kutluboğa, *Tacü't-Teracim*, I, 235; Tuğ, s. 45-46; Zeki Velidi Togan, *Karahanlılar*, s. 71; Hamidullah "Serahsî", *İA*, X, 505.

¹⁴⁹ İbrahim Çeşmeli, *Antik Çağ'dan XIII. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi*, İstanbul 2007, s. 130.

günümüze ulaşmıştır¹⁵⁰.

Bunların yanında en doğudaki tepenin üzerinde eski bir mezarlıkta bulunan ve Karahanlılar döneminden kalan üç yapı-türbe, kuzeydoğudan güneybatıya doğru sıralanmış ve günümüzde restore edilmiştir¹⁵¹. Bu türbelerin kimlere ait olduğu konusunda halk arasındaki rivayetlerden başka bilgi yoktur. Bazılarına göre bunlar evliyadan Üveysî şeyhi Burhâneddin Kılıç ile anne ve babasının türbeleridir. Diğerlerine göre ise İlig Mazî ile Sancar Mazî'nin mezarlarıdır. Ancak Sancar Mazî'nin kabri Merv'dedir. İlig Mazî ise tarihçilerin bildirdiğine göre Özkent'te defnedilmiştir¹⁵². Bununla birlikte yakın bir zamana kadar ortadaki yapının XI. yüzyıl başlarında bir türbe veya Nasr b. Ali'nin 403/1012-13 tarihli türbesi olduğu düşünülmekte idi. Fakat son yapılan incelemeler ışığında, bu yapının X. yüzyıl sonlarında veya XI. yüzyıl başlarında cami olarak yapılmış, daha sonra da Nasr b. Ali'nin türbesine çevrilmiş olabileceği düşünülmektedir¹⁵³. 547/1152-53 tarihli ikinci türbe Celâleddin Hüseyin için yaptırılmıştır. 582/1186 tarihli üçüncü türbe ise muhtemelen Celaleddin Hüseyin'in torunu Muhammed b. Nasr'a aittir¹⁵⁴.

E- SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Özkent bugün, Kırgız Türkçesi'nde ismi Özgön (veya Uzgen) olan, Fergana vadisinin doğusunda Kırgızistan'ın ise güney batısında Oş şehrine bağlı, karasal iklimin hakim olduğu bir yerleşim birimidir. Gerek İslâm fetihleri, gerekse Sâmânîler döneminde (II-IV/VIII-IX. asırlar) değeri giderek yükselen bir şehir olmuş, en parlak devirlerini ise Karahanlılar döneminde (V-VII/X-XII asırlarda) yaşamıştır. Çünkü bu dönemde Batı Karahanlı Devleti'nin ilk başkenti, dolayısıyla Mâverâünnehir'in başşehri konumuna gelmiştir. Daha sonra bir miktar değerini kaybetse de Timur zamanında halen şehir siyasî ve ticarî önemini korumaya devam etmiştir. Fakat Fergana bölgesinde daha çok Andican'ın öne çıkması ve Kâşgar merkezli Hocalar devri hâkimiyetinin başarısızlığı ile önemini kaybetmeye başlamış, bu esnada çıkan karışıklıklar neticesinde ahalisinin başka yerlere göç etmesinden sonra XVII. yüzyılda eski önemini tamamen kaybetmiştir.

Özkent eski zamanlardan beri geniş ve verimli toprakları, güzel ve düzenli şehir yapısı ile Fergana havzasında Türkistan coğrafyasının önemli şehirlerinden biri olmuştur. Şehrin gerek İslâm topraklarının sonunda yer alması, gerekse ticaret yolları üzerinde gayet stratejik bir konumda bulunması İslâm'ın doğu bölgelere yayılmasında önemli bir rol üstlenmesini sağlamıştır.

Gerçi Özkent şehrinin İslâmlaşması hemen ve kolay gerçekleşmemiştir. Çünkü Özkent'in içinde bulunduğu Fergana bölgesine gelip bölgenin bir bölümünü ele geçiren Kuteybe'nin ani ve beklenmedik ölümü ve ardından iki taraf arasında meydana gelen yoğun mücadeleler bu bölgede İslâm'ın yayılmasını bir miktar geciktirmiştir. Ancak Kuteybe'nin açtığı yoldan giden Müslümanlar kısa

¹⁵⁰ Taşağıl, "Özkent", *D/İA*, XXXIV, 131.

¹⁵¹ Çeşmeli, s. 130.

¹⁵² Taşağıl, "Özkent", *D/İA*, XXXIV, 131.

¹⁵³ Çeşmeli, s. 130.

¹⁵⁴ Taşağıl, "Özkent", *D/İA*, XXXIV, 131; Çeşmeli, s. 132, 134.

zamanda bu topraklarda ferdi de olsa İslâm'ı yaymaya başlamışlardır. Bir müddet sonra bölgede İslâm çığ gibi yayılmaya başlamış, özellikle Abbasîler'in yükseliş devrinde bu bölgeden hilafet merkezine götürülen Müslüman Türk askerleri hilafet ordusunun en önemli unsuru haline gelmiştir.

Özkent henüz İslâm'a girmemiş Türkler'in, özellikle bugünkü Kırgızistan topraklarının İslâmlaşmasında önemli bir şehir olmuştur. Zira Karahanlılar Devleti'nin kuruluşu ve önceki durumu Merkezi Tiyaşan halklarının İslâm dinini kabul etmeleri ile yakından ilgilidir. Önce İslâm dini, merkezi Tiyaşan'ın güneybatı tarafındaki halklar arasında yayılmaya başlamıştır. Bu bölgede Oş başta olmak üzere Özkent gibi şehirler IX. asırda Müslümanların diğer dinlere mensup Türklerle yapmış oldukları mücadelenin askerî ve siyasî merkezi haline gelmiştir. Nitekim İslâm tarih ve coğrafya eserlerinin de belirttiği gibi bu dönemde Özkent, İslâm'ın dâruharb sınırı ve İslâm topraklarının korunmasında önemli ve stratejik bir şehir olarak bilinmekte, İslâm'ı benimsemiş Türk asıllı Özkent halkı ile Aşağı Türkistan'ın diğer şehirlerinden kopup gelen ribat ehli ve mücahid gaziler, gayri müslim Türkler üzerine bu şehirden akınlar düzenlemektedirler.

Özkent doğuda İslâm topraklarının sonu ve Türkler'le devamlı bir mücadele yeri olmakla birlikte İpek yolu üzerinde stratejik bir mevkide bulunması hasebiyle gayri müslim Türklerle ticari ilişkilerin önemli noktasında yer almış ve İslâm kaynaklarının tabiriyle buraya "Türk Kapısı" denilmiştir. Bu ticarî ilişkiler, dinlerinin farklı olması ve birbiriyle mücadele içinde olmalarına rağmen ırkdaş olan bu toplumların birbirlerinden yoğun bir şekilde etkilenmesini sağlamıştır. Bu süreçte Özkentli müslümanların hal, tavır ve davranışları gayri müslim Türkleri zamanla etkilemiş ve kalpleri İslâm'a ısınan bu Türkler İslâm'a girmeye başlamıştır.

Özkent, sûfiler ve tasavvuf yoluyla da İslâm'ın diğer Türk kavimleri arasında yayıldığı şehir ve bölgelerden birisi olmuştur. Özellikle bölgedeki Yesevî, Uveysî ve daha sonra da Nakşîbendî şeyh ve müridleri gerek Karluklular (Karahanlılar), gerekse Kırgızlar ve diğer Türk boylarının yoğun bir şekilde İslâm'a girmelerinde etkili olmuşlardır. Bu arada bu bölgelerde kurulan İslâm tarihinin ilk medreseleri ve buralardan yetişen âlimler İslâmlaştırma faaliyetlerinde önemli bir rol oynamışlardır.

Müslüman Araplarla Türkler arasındaki savaşların uzun sürmesine rağmen Türkler'in İslâmlaşmasında silahlı mücadelelerin daha az, iki toplum arasındaki ticarî faaliyetler ve tasavvufî hareketlerinse daha fazla etkin olduğunu görürüz. Çünkü gerçekte bir toplumun silah zoru ile İslâmlaşması mümkün değildir. Fikirler ve inançlar silah zoru ile değil, barış zamanında ikili ilişkiler, ikna yolu ve gönülden tasdikle değişebilir. Özkent'in İslâm'ın Türkler içinde yayılış döneminde ticarî bir merkez, tasavvufî şahıs ve ekollerin yaşadığı bir yer ve ilk medreselerin kurulduğu şehirler arasında olması Türkler'in İslâmlaşmasında önemli bir rol oynamasını sağlamıştır.

Neticede 940 civarlarında Satuk Buğra Han'ın Müslümanlığı kabul edip Abdülkerim adını alması, daha sonra mücadeleler ile devletin başına geçmesi ile Karahanlılar içinde İslâm çığ gibi yayılmaya başlamış, Satuk Buğra Han'ın

oğlu Musa Baytaş zamanında ise Kırgızistan topraklarının da içinde bulunduğu tüm Karahanlı topraklarında İslâm hâkim bir unsur haline gelmiş ve 960 tarihinde 200 bin çadırılık büyük bir Türk kitlesi din olarak İslâm'ı seçmiştir. Mutlaka Fergana ötesindeki bu Türkler'in İslâmlaşmasında, onlara en yakın ve Müslümanlarla sınır kapısı olan -yukarıda özelliklerini zikrettiğimiz- Özkent'in büyük bir önemi ve rolü vardır. Çünkü bu İslâmlaşma faaliyetinde sosyal, kültürel ve ekonomik faktörler yoğun bir şekilde etkili olmuş, Özkent gibi Türklere sınır şehir ve bölgeler de bu faktörlerin etkili kullanımında önemli bir saha ve çekim merkezleri olmuşlardır.

Diğer İslâm şehirleri gibi Özkent de birçok âlimin doğduğu, yetiştiği veya yaşadığı bir şehir olmuştur. Ancak bunlardan çok azının hayat bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Bunlar arasında hayatı hakkında en çok bilgiye sahip olduğumuz Kâdîhân lakabıyla meşhur olan Hasan b. Mansur (ö. 592/1196), gerek eserleri gerekse ilmî faaliyetleri ile Hanefî mezhebinde yüksek bir mertebeye sahip olmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi onun bu seviyeye ulaşmasında hem çevresinin hem de ulemâya mensup ailesinin büyük bir rolü bulunmaktadır. Şemsü'l-eimme lakablı ve bir çok eserin sahibi meşhur büyük âlim es-Serahsî'nin 466-480/ 1073-1087 yılları arası uzun bir süre Özkent hapisanesinde hapsedilmesi ve 30 ciltlik muazzam eseri *el-Mebsût* başta olmak üzere diğer birçok eserini Özkent hapisanesinde öğrencilerine imla ettirmiş olması, Özkent'teki ilmî ortamının daha da bir canlanmasına yol açmıştır.

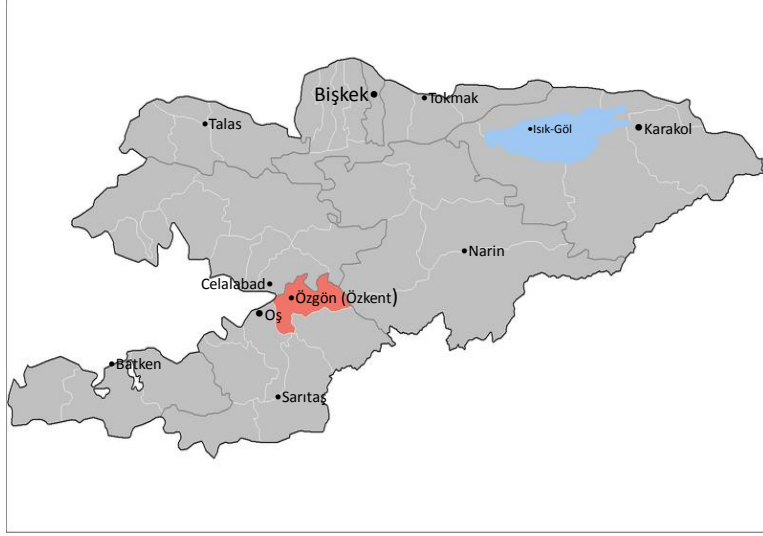
Özetle bu şehir Türkler'in İslâmlaşmasında oynadığı önemli rolün yanında gerek İslâm fetihleri ve Müslüman topraklarının savunulmasında bir serhat şehri olması, gerekse Karahanlılar döneminde zaman zaman Mâverâunnehir bölgesinin yönetim şehri ve hiç olmazsa VII/XIII. yüzyılın ilk dönemlerine kadar Fergana topraklarının başşehri olması ve gerekse adı ve eserleri ile günümüze kadar etkisi devam eden önemli âlimler yetiştirmesi ile İslâm kültür ve medeniyetine önemli katkılarda bulunan bir Türk-İslâm şehri olmuştur.

Kaynaklar

- » **Asankanov, A.** , *Kırgız Tarihi: Ensiklopediya*, Bişkek, 2003.
- » **Asanov, Üsön**, *Kırgızstandın Geografyası*, Bişkek, 2004.
- » **Aydinli, Osman**, *Fethinden Samanilerin Yıkılışına Kadar (93-389/711-999) Semerkant Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011.
- » **Barthold, V.V.** , *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 1990.
- » ———, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 2006.
- » ———, *Orta Asya* (Rusça'dan çev. Ahsen Batur), Selenge Yay.: İstanbul, 2010.
- » **Belâzûrî**, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892): *Fütûhu'l-Büldân* (thk. Abdullâh Enis et-Tübbâ' - Ömer Enis et-Tübbâ'), Beyrut 1987.
- » **Bennigsen, A.** Lemercier - Quelquejay, Chantel, *Step'te Ezan Sesleri: Sovyet Rejimi Altındaki İslâm'ın 400 Yılı* (çev. Nezih Uzel), İstanbul 1981.
- » **Beyhakî**, Ebû'l-Fadl (ö. 470/1077), *Târîhu Beyhak*, Dimeşk, 1425/2004.
- » **Biçer, Bekir**, *Türklerin İslâmlaşma Süreci*, Ankara, 2007.
- » **Bosworth, C. E.** , "Özkend", *El'İng*, VIII, 236.
- » **Buran, Ahmet**, "Oş İlinin Özgön İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağzları", *Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, Bilkent Üniversitesi, 26-28 Eylül 2006, Ankara, s. 1-7.
- » **Çeşmeli, İbrahim**, *Antik Çağ'dan XIII. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisiz*, İstanbul, 2007.
- » **Eberhard, D.** Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları* (çev. Nimet Uluğtuğ), Ankara, 1942.
- » **Ebû'l-Fedâil Safiyüddîn**, Abdülmü'min İbn Abdülhak el-Bağdâdî (v: 739/1338), *Merâsidü'l-*

- ittilâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ'*, I-III, Beyrut, 1412/1991.
- » **Emet**, Erkin, "Karahanlılar ve Uygurlar", *Türkler*, IV, Ankara, 2002, s. 469-476.
 - » **Erdem**, Mustafa, *Kırgız Türkleri*, Avrupa Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2000.
 - » **Erşahin**, Seyfettin, *Kırgızlar ve İslâmiyet*, Sek Yay. Ankara, 1999.
 - » **Genç**, Reşat, "Karahanlılar Tarihi", *Genel Türk Tarihi*, II, Ankara, 2002, s. 693-716.
 - » **Gerdîzî**, Ebû'l-Sai'd Abdülhay b. Dahhâk (ö. 444/1053), *Zeynü'l-ahbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347.
 - » **Hamidullah** Muhammed, "Serahsî", *İA*, X, İstanbul, 1988, s. 502-507.
 - » ———, "Serahsî" *DİA*, XXXVI, İstanbul, 2009, s. 544-547.
 - » **Hudûdu'l-'alâm** (Müellifi bilinmiyor, h. 372 sonrası), Kahire, 1423.
 - » **İbn A'sem el-Küfî**, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem (ö. 314/926), *el-Fütûh*, I-IV, Beyrut, 1986.
 - » **İbn Fazlullah el-Ömerî**, Ebû'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Yahyâ (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emsâr*, I-XXVII, el-Mecmau's-Sakâfî, 1423.
 - » **İbn Havkal**, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Havkal en-Nâsîbî (ö. 367/977'den sonra), *Sûretü'l-'arz*, Leiden, 1938.
 - » **İbn Hurdâzbih**, Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh (ö. 300/912), *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Leiden, 1889.
 - » **İbn Kesîr**, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer ed-Dimaşkî (ö. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ahmed Ebû Mülhim – Ali Necîb Atavî ve Arkadaşları), I-XV, Beyrût, 1987.
 - » **İbn Kutluboga** Zeynüddîn Kâsım (ö. 879/1474), *Tâcü't-Teracim fî men sannefe mine'l-Hanefiyye*, Dimeşk, 1992.
 - » **İbnü'l-Esîr**, İzzüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Cezerî (ö. 630/1232), *el-Kâmil fî't-târih*, (thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî), I-X, Beyrût, 1997.
 - » **İbnü'l-İmad** Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed (ö.1089/1679), *Şezerâtü'z-zehab fî ahbâri men zehab*, I-XI, Beyrut, 1986.
 - » **İbnü'n-Necîm**, Zeynüddîn b. İbrâhim el-Misrî (ö. 970/1563), *el-Bahru'r-Râik şerhu Kenzu'd-Dekâik*, I-VIII, Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî, ts.
 - » **İbnü'l-Verdî**, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer b. Ömer (ö.749/1349), *Târîhu İbni'l-Verdî*, I-II, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye: Beyrut, 1417/1996.
 - » **İdil**, Aydın, *Yerel Kaynaklara Göre Özet Kırgızistan Tarihi*, Bişkek, 2007.
 - » **İdrisî**, Şerîf Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed (ö. 562/1166), *Nüzhetu'l-müştâk*, I-II Beyrut, 1989.
 - » **İstahrî**, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Kerhî (ö. 346/9579), *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Beyrut: Dâru-Sâdir, 2004.
 - » **Kafesoğlu**, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Ankara 1980.
 - » **Karayev**, Ömürkul, *Türkler ve Kağanlıkları* (Kırgızca'dan çev. Mustafa Kalkan), İstanbul 2008.
 - » **Kaşgârî**, Mahmûd b. Hüseyin (ö. 498/1105), *Divânü lügâti't-Türk*, (nşr. Kilisli Muallim Rifat Bilge), I-III, İstanbul, 1333.
 - » **Kâtib Çelebî**, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (ö:1067/1657), *Keşfu'z-zünûn an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn* (thk. Muhammed Şerâfettin Yaltkaya), I-II, İstanbul, 1941.
 - » **Kavakçı**, Yusuf Ziya, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Maverâünnehir İslâm Hukukçuları*, Ankara, 1976.
 - » **Kitapçı**, Zekeriya, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, Konya, 2004.
 - » **Köprülü**, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları (6. Baskı), Ankara, ts.
 - » **Kureşî**, Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî el-Hanefî (ö. 775/1373), *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), I-IV, Riyâd, 1993.
 - » **Leknevî**, Muhammed Abdülhay, *el-Fevâidü'l-behiyye* (tsh. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Na'sanî), Beyrût, ts.
 - » **Mukaddesî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmet b. el-Benâi el-Beşârî (ö. 380/990), *Ahse-nü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, Beyrut, 1987.
 - » **Nüveyrî**, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, I-XXXIII, Kahire, 1423/2002.
 - » **Ölçekçi**, Tamara, "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rollerini", *bilig*, sy. 67, Güz, Ankara, 2013, s. 111-128.
 - » **Oruzbaeva**, Bübanya, "Özkent", *Kırgız Sovet Ensiklopediyası*, Frunze 1979, c. IV, s. 537.
 - » **Özaydın**, Abdülkerim, "Türklerin İslamiyeti Kabulü", *Genel Türk Tarihi*, II, Ankara, 2002, s. 615-654.

- » **Özel**, Ahmet, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990.
- » **Roux**, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi*, (çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan), İstanbul, 2007.
- » **Sem'ânî**, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (ö. 562/1166), *Kitâbü'l-ensâb* (thk. Abdullâh Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrut, 1988.
- » **Serahsî**, Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090), *Kitâbü'l-Mebsût*, I-XXX, Kahire, 1324.
- » ———, *Usûlü's-Serahsî*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Mârife, ts.
- » **Strange**, Guy Le, *Büldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye*, basım yeri yok, 1985.
- » **Şeşen**, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001.
- » **Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), *Târîhu'r-rüsûl ve'l-mülûk* (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim), I-XI, Kâhire, ty.
- » **Tanerî**, Aydın, "Hârizmşahlar", *DİA*, XVI, İstanbul, 1997, s. 228-231.
- » **Taşagül**, Ahmet, "Öz kent", *DİA*, XXXIV, İstanbul, 2007, s. 129-131.
- » ———, "Karahitaylar", *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 415-416.
- » ———, "İslâm Öncesi Devrede Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları", *Genel Türk Tarihi*, II, Ankara, 2002, s. 71-148.
- » **Temîmî**, Takiyyüddîn b. Abdülkâdir et-Temîmî (ö. 1010/1601), *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-hanefiyye*, (thk. Abdülfettâh Muhammed Hulv), I, Kahire, 1390/1970.
- » **Tetik**, Hasan, *Kâdîhân'ın el-Fetâvâ Adli Eserinde Örf ve Âdet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006 (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- » **Tuğ**, Salih, "Eserlerinde Rastlanan İfadelerine Göre İmam Sarahsî'nin Hapis Hayatı", *900. Ölüm Yılı Dönümü...Serahsî Armağanı*, Ankara, 1965, s. 43-60.
- » **Suyûtî**, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *Lübbü'l-lübâb fî tahrîri'l-ensâb*, Beyrut; Dârü Sadr, ts.
- » **Ya'kûbî**, Ahmet b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer (İbn Vâzih) (ö. 294/897), *Târih*, I-II, Beyrüt, ty.
- » **Yâkûtu'l-Hamevî**, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Beyrut, 1977.
- » **Yazıcı**, Tahsin, "Fergana", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 375-377.
- » **Yıldırım**, Kürşat, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 2013.
- » **Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-'alâm* (thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî), I-LII, Beyrüt, 1993.
- » ———, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, *Muhyi Hilal es-Serhan*), I-XXV, Beyrüt, 1404/1984.
- » **Zirikî**, Hayrüddîn, *el-'Alâm: kâmûsu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'arabi ve'l-mustarabine ve'l-müsteşrikîn*, Beyrut, 2002.

Fotoğraflar:

Bugün Kırgızistan Topraklarında Özkent (Özgön)'in bulunduğu mevki

Özkent'te Karahanlılar Döneminden Kaldığı Tahmin Edilen Minare
(<https://www.travelblog.org/Photos/8165597/02-09-2015>)

Özkent'te Karahanlılar döneminden kalan üç yapı-türbe/mescid
(<http://www.advantour.com/kyrgyzstan/pictures.htm/02-09-2015>)

Özkent'te Muhammed es-Serahi'nin türbesi
(<http://vk.com/wall-76052202?own=1&offset=920>/ 02-09-2015/fotoğraf: Zafer Dinçer)